

"הרגשתי איך תופרים לי את הלב": החוויה הרגשית של נפגעות אלימות מינית בעקבות תהליכי צדק מאחה

נטלי הדר¹* וטלי גל²

¹ בית הספר לקרימינולוגיה, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה
² הקתדרה והתוכנית לזכויות ילדים ונוער, הפקולטה למשפטים והמכון לקרימינולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

תקציר

רקע: בעשורים האחרונים גובר העניין במציאת מנגנון חלופי או משלים להליך הפלילי, אשר יספק תגובה לפגיעה מינית ויענה על צרכיהן של הנפגעות.² מנגנון הנשען על גישת הצדק המאחה עשוי לתת מענה לצרכים אלו ולאיחוי הפגיעה.

מטרת המחקר: המחקר מבקש לשרטט את מגוון הרגשות שחוו נפגעות אלימות מינית בעקבות השתתפותן בתהליכי צדק מאחה.

שיטה: המחקר התבסס על ראיונות עומק מובנים-למחצה שנערכו עם 30 משתתפות ומשתתפים: 20 נפגעות אלימות מינית (בהן שני נפגעים) שיזמו מפגש עם האדם שפגע בהן, 5 תומכים ותומכות, ו-5 מנחות של תהליכי צדק מאחה. הראיונות התמקדו בחוויות הרגשיות השונות שחוו הנפגעות, ונותחו באמצעות הגישה התמטית האיכותנית.

ממצאים: עיקר החוויות הרגשיות תוארו כשינויים מיטיבים ברגשות ובמחשבות של הנפגעות כלפי עצמן וכלפי הפוגע. כמו כן תוארו שינויים חיוביים מסוימים בתחושות כלפי הקהילה, אולם הללו הוזכרו במידה מצומצמת. הדבר מעורר סימני שאלה על מערכת היחסים בין הנפגעת לבין הקהילה, ועל אופן ההשתתפות של נציגי הקהילה בתהליך.

מסקנות: מחקר זה חושף תיאורים עשירים של נפגעות אלימות מינית שבחרו בתהליכי צדק מאחה, וממשיג את האופנים שבהם תהליכי צדק מאחה עשויים לאפשר טרנספורמציה רגשית.

* תודה גדולה לתוכנית "בצדק", ובמיוחד ליושבת הראש גב' פני לייסט. תודה גם לפרופ' (אמריטוס) אורי ינאי, על הערותיו החשובות שתרמו למאמר. הכרת התודה הגדולה ביותר היא לנפגעות ולנפגעי פגיעה מינית שהסכימו להשתתף במחקר. המאמר נכתב בלשון נקבה מכיוון שרוב משתתפות המחקר הן נשים.

השלכות לפרקטיקה ולמדיניות: המחקר מדגים את החשיבות שבהנגשת תהליכי צדק מאחה לכל הצדדים המעורבים בפגיעה, ובשילובם עם מעטפת קהילתית במקרים של אלימות מינית.

מילות מפתח: צדק מאחה, פגיעה מינית, נפגעות, חוויות רגשיות, רוחה נפשית.

מבוא

דוח של הוועדה הבין-משרדית לבחינת הטיפול בנפגעות עבירות מין בהליך הפלילי, בראשות השופטת בדימוס ברלינר (2020), המליץ לפתח ולקדם את השימוש בתהליכי צדק מאחה במקרים של עבירות מין במערכת המשפט הישראלית. עד היום חסרה במערכת המשפט בישראל תוכנית רשמית לקידום תהליכי צדק מאחה במקרים של עבירות מין. אך החוסר הפורמלי אינו מונע באופן מוחלט את קיומן של תוכניות מצומצמות מסוג זה, אשר פועלות "מתחת לרדאר".

גישת הצדק המאחה רואה את הפשע כמעשה הפוגע בראש ובראשונה באנשים ובמערכות יחסים, ומבקשת לתת מענה לצרכים של הנפגעות והנפגעים למען איחוי הפגיעה. האו"ם (United Nations, 2006) הגדיר צדק מאחה כתהליך אשר ממוקד בבעלי העניין המעורבים, ומדגיש את תפקידם האקטיבי ואת התוצאות עבורם. בבסיס המאמר הנוכחי עומדת הגדרה זו (שם, עמודים 4-5):

צדק מאחה הוא דרך אפשרית להגיב לעבירה על ידי איזון הצרכים של הקהילה, הנפגעת/ והפוגע/ת [...] תהליך צדק מאחה משמעותו כל תהליך שבו הנפגע והפוגע ובמידת הצורך כל אדם אחר או חברי קהילה המושפעים מפשע, משתתפים יחד באופן פעיל כדי לפתור היבטים הנובעים מהפשע, בדרך כלל בעזרת מנחה [...] תוצאה מאחה פירושה הסכם שהושג בעקבות תהליך צדק מאחה. ההסכם עשוי לכלול היבטים של איחוי, פיצוי ושירותים קהילתיים, שמטרתם לענות על הצרכים והאחריות האישיים והקולקטיביים של הצדדים, ולהשיג שילוב מחדש של הנפגע ושל הפוגע.

השימוש בתהליכי צדק מאחה שנוי במחלוקת במקרים של אלימות מינית. מצד אחד, תהליכי צדק מאחה עשויים לספק מענה לצרכים ולאינטרסים הייחודיים של נפגעות אלימות מינית כמנגנון אפשרי לאיחוי הפגיעה (McGlynn et al., 2012). מצד שני, לא פעם עולה חשש מהטיית מקרי האלימות המינית הרחק ממערכת המשפט העונשית, ופגיעה חוזרת בנפגעות בשל חוסר האיזון ביחסי הכוחות בין לבין הפוגעים (Curtis-Fawley & Daly, 2005). עם זאת, רק מעט ידוע על חוויות של נפגעות בתהליך הצדק המאחה, ובפרט במקרים של אלימות מינית. על כן, המחלוקת מתקיימת במידה רבה בחלל האמפירי עמוק בזירה הבינלאומית, ובישראל בפרט. מאמר זה מבקש לתרום לצמצום החלל האמפירי הקיים בתחום.

המאמר ממוקם במפגש שבין צדק מאחה והעולם הרגשי של נפגעות אלימות מינית, ומציע התבוננות על התהליך והתקופה שאחריו כפלטפורמה שמאפשרת מנעד של חוויות רגשיות: החל

באפשרות להקלה בתחושות הקשורות בפגיעה ובהשלכותיה, וכלה בבניית העתיד מתוך תהליך של עיבוד הטראומה. במוקד מחקר זה עומדת תוכנית “בצדק” הפועלת בישראל, אשר מקיימת תהליכי צדק מאחה בעקבות אלימות מינית (לייסט ואחרות, 2016). המחקר מבוסס על ראיונות עם כעשרים נפגעות אלימות מינית שהשתתפו בתהליך צדק מאחה עם האדם שפגע בהן. במאמר זה אנו מציעות מודל מבוסס-ממצאים, המתאר את מנעד החוויות הרגשיות שתיארו נפגעות האלימות המינית לאחר השתתפותן בתהליך הצדק המאחה. הבנת נקודת המבט של הנפגעות, לרבות תפיסתן לגבי היתרונות והחולשות של תהליכי הצדק המאחה, יכולה לתרום לדיון על הצדקת השימוש בגישת הצדק המאחה במקרים של פגיעה מינית, ולאפשרויות לשלבה כחלק אינטגרלי בהליך הפלילי.

מבנה המאמר הוא כדלקמן: הרקע התאורטי ממקם את המחקר הנוכחי במסגרת ספרות המחקר הבין-תחומית הדנה בצדק מאחה במקרים של אלימות מינית, ומניח רקע לחוויות הרגשיות של נפגעות בתהליך הצדק המאחה. בפרק הבא מוצגת שיטת המחקר שבאמצעותה נאספו הנתונים. בהמשך, פרק הממצאים מציג את החוויות הרגשיות שתיארו הנפגעות בתהליך הצדק המאחה שבו השתתפו. ולסיום, פרק הדיון מסכם את הממצאים, דן בהם ומעלה שאלות הנוגעות לפוטנציאל תהליכי צדק מאחה במקרים של פגיעה מינית. חותם את המאמר פרק מגבלות המחקר והמבט לעתיד.

רקע תאורטי

אלימות מינית והשלכותיה

אלימות מינית היא תופעה חברתית רחבת-היקף, החוצה מגזרים, חברות ומעמדות בישראל ובעולם כולו. ארגון הבריאות העולמי מקדם הגדרה רחבה של אלימות, ומתאר אותה כ”שימוש מכוון בכוח או כוח פיזי, מאיום או ממש, נגד העצמי, אדם אחר, או נגד קבוצה או קהילה, שגורם או שיש בו סבירות גבוהה לגרום לפגיעה, מוות, נזק פסיכולוגי, ליקוי בהתפתחות או מחסור” (World Health Organization, 1996, p.5). כאשר מדובר באלימות מינית, שעשויה להיות סמויה או גלויה, והשפעותיה עלולות להיות גם פסיכולוגיות, מציאת הגדרה נאותה המקיפה את כל המקרים היא מורכבת עוד יותר. בין השאר, בניסיון להגדיר את התופעה עלולות שאלות כמו מהי הסכמה, באילו נסיבות יחסי המין מזיקים, מהו הגיל המתאים למגע מיני, האם יש צורך להראות כוונה לפגוע, ובמקרים של אלימות סמויה – מהם ההיבטים הסמויים שלה. לאור זאת, אלימות מינית היא מונח רחב בעל הגדרות משפטיות ותרבותיות שונות, המקיף סוגים רבים של פגיעה תוך שימוש בכוח גלוי או סמוי.

למרות הקשיים המושגיים הללו, וההבדלים בין פרשנויות ספציפיות לתופעה על פי גישות תרבותיות, חברתיות, פוליטיות וציבוריות שונות, המשפט הפלילי גיבש בדיני העונשין הגדרות למעשים מיניים ואחרים חריגים. מתוך הדינים הללו עלו מונחים כגון הטרדה מינית, התעללות מינית, מעשה מגונה ואונס, והם כפופים לסנקציה עונשית. ממצאים ממספר סקרים לאומיים ובינלאומיים העלו כי בשנת 2017 שכוחות של אלימות מינית הייתה 2,745 מקרי פגיעה בנשים ו-1,155 מקרי פגיעה בגברים על כל 100,000 איש (Borumandnia et al., 2020). בישראל נמצא במסגרת מחקר רחב-היקף כי 18.7% מכלל

הילדים והילדות נפגעו מינית, וכי במרבית המקרים הפוגע הוא אדם המוכר לנפגעת, אך אינו בן משפחה (איזיקוביץ' ולב-ויזל, 2013). עם זאת, בפועל ישנו תת-דיווח של עבירות מין למשטרה, ומתוכן רק מיעוט מוביל להליכים פלילים, ושיעור קטן עוד יותר יניב הרשעה פלילית (הרשות השופטת, 20.1.2020).

כמתואר בספרות האמפירית, השלכותיה של האלימות המינית עלולות להיות קשות, מורכבות ורחבות-היקף הן עבור הנפגעות והן עבור המעטפת הקהילתית. השלכות על הנפגעות כוללות נזק נפשי (Dworkin, 2020), פיזי (Kingi et al., 2009) וכלכלי (Wickramasekera et al., 2015), ועלויות להיות ארוכות-טווח (Dworkin, 2020). פגיעה מינית מערערת את תחושת הביטחון הקיומי בעולם ואת האמון בעצמי, בפוגע ובסביבה, ונלוות אליה תחושות בושה, אשמה, פחד וכעס (הרמן, 1994). נפגעות פגיעה מינית נמצאות בסיכון גבוה לפתח הפרעת דחק פוסט-טראומטית (Post-Traumatic Stress Disorder - PTSD), הכוללת סממנים של עוררות, תחושת פלישה וצמצום עצמי (Foa et al., 1993). פגיעה מינית מתמשכת בילדות עלולה לגרום להפרעת דחק פוסט-טראומטית מורכבת (Complex Post-Traumatic Stress Disorder - CPTSD), המשקפת שינויים שליליים עמוקים וארוכי-טווח במבנה הזהות, ומלווה בסימפטומים של קשיים בוויסות הרגשי וההתנהגותי, תפיסה עצמית שלילית מתמשכת וקשיים בקיום מערכות יחסים (הרמן, 1994). חשוב לציין שלא כל אדם שנפגע חווה השלכות אלו. משתנים שונים ורבים משפיעים על ההשלכות של אלימות מינית על הנפגעות, בהם סוג הפגיעה וחומרתה, תדירותה והמשכיותה ודרגות החוסן האישי.

מאמר זה אינו עוסק באלימות המינית ובמאפייניה, אלא בחוויות הרגשיות של נפגעות בעקבות תהליך צדק מאחה. נמצא כי תהליכי צדק מאחה עשויים לספק מענה הולם לצרכים הייחודיים של נפגעות פגיעה מינית (Wager, 2013), שהינם מגוונים, מורכבים, דינמיים ומשתנים לאורך החיים (McGlynn & Westmarland, 2019). צרכים מסוימים קשורים לאדם שפגע ולקהילה, כגון הכרה בפגיעה, השלכות משמעותיות על הפוגע, מניעת פגיעה חוזרת ועשייה קהילתית המתכתבת עם תיקון מערכות יחסים עם אחרים. ואילו צרכים אחרים נוגעים להיבטים הנפשיים של הנפגעת, למשל הפחתה ברגשות האשם כבסיס לאפשרות לאיחוי וריפוי הפגיעה (Wager, 2013).

תהליכי צדק מאחה בעקבות אלימות מינית

גישת הצדק המאחה צמחה כפרדיגמה חלופית לזו העונשית, מתוך רצון להתגבר על הכשלים במערכת המשפט הפלילית, להרחיב את נגישות היחידים לצדק ולמצוא דרכים לאיחוי, ריפוי והחלמה של כל הצדדים (Zehr, 2015). המושג איחוי, בהקשר של צדק מאחה, הוא שם נרדף לתיקון מה שניזוק עבור הפרט והקהילה מבחינה רגשית, חומרית ומוסרית. שני תנאי סף נדרשים לקיומו של תהליך צדק מאחה: הסכמתם של הצדדים לתהליך, וקבלת אחריות של הפוגע על הפגיעה והשלכותיה. טרם המפגש מתקיימים מפגשי הכנה נפרדים עם כל אחד מהמעורבים בפגיעה, בליווי מנחה, שבה מוודאים בין היתר את קיומם של תנאי הסף. כאשר כל הצדדים מוכנים, מתקיים ביניהם מפגש משותף הכולל דיאלוג מכבד ומשתף לגבי הפגיעה והשלכותיה (Wager, 2013). דינמיקת התקשורת הבין-אישית בין הפוגע, הנפגעת והקהילה מקדמת שינויים רגשיים, מנטליים והתנהגותיים בקרב המשתתפים בנוגע לעצמם ובנוגע לאחרים השותפים במפגש (Zehr, 2015).

מחקרים מעטים בלבד דנו בתהליכי צדק מאחה במקרה של פגיעה מינית (McGlynn et al., 2012). מחקרים אלו התמקדו במגבלות ההליך הפלילי לעומת תהליך הצדק המאחה, ובתפיסות לגבי האפשרות לקיים תהליכי צדק מאחה במקרים של פגיעה מינית. עם זאת, כמעט ולא נערך מחקר אמפירי המתמקד בחוויות של הנפגעות או בנקודת המבט שלהן בכל הנוגע לקיומם של תהליכים אלו (Wager, 2013). לאחרונה נערכה סקירה מקיפה לגבי נפגעות בבגרות בתהליכי צדק מאחה בעקבות אלימות מינית (Burns & Sinko, 2021). הסקירה זיהתה רק שני מחקרים שניתחו את חוויותיהן של נפגעות אלימות מינית בעקבות תהליכי צדק מאחה. שניהם התמקדו בתוכנית RESTORE – התוכנית הראשונה בעולם שקיימה תהליך צדק מאחה בין נפגעות לאדם שפגע בהן בעקבות אלימות מינית. במחקר של בלצר וקוס (Bletzer & Koss, 2012) נותחו הצהרות כתובות של הצדדים המעורבים שהשתתפו בתוכנית RESTORE, כדי לשרטט ביטויי חרטה ואמפתיה כלפי הנפגע מצד האדם שפגע. קוס (Koss, 2014) סיפקה במחקרה הערכה ראשונית של התוכנית על ידי ניתוח הסיבות להשתתפות בה, חוויית ההשתתפות בכללותה ושיעורי הסיום של התהליך. לאחרונה, קינן וזינסטאג (Keenan & Zinsstag, 2022) מצאו כי תהליך צדק מאחה עשוי לשפר את הרווחה הפסיכולוגית של הנפגעות, למשל בהפחתת תסמינים פוסט-טראומטיים.

מחקרים אמפיריים אחרים דנו באופן עקרוני בהיתכנותו של צדק מאחה בעקבות אלימות מינית (Curtis-Fawley & Daly, 2005; Keenan & Zinsstag, 2014), או הסתמכו על מקרים בודדים בבחינת שאלה זו (McGlynn et al., 2012). ברוס ובוליט'ו (Bruce & Bolitho, 2019) ערכו מחקר בשיטות מעורבות כדי לבחון את המניעים, החוויות, הרגשות והתוצאות עבור נפגעי אלימות חמורה (רצח, הריגה, עבירות נהיגה המובילות למוות ועבירות מין) שהשתתפו בתהליכי צדק מאחה בניו סאות' ווילס שבאוסטרליה. ג'וליה ולנדון (Jülich and Landon, 2017) סקרו 12 מקרים שתיארו חוויות של צדק בתהליכי צדק מאחה בפרויקט RESTORE בניו זילנד.

מחקרי הערכה בתחום הצדק המאחה מתמקדים לא פעם בשביעות רצון בעקבות תהליכי צדק מאחה (Shapland et al., 2007). הידע הקיים מצביע על כך שנפגעות אלימות מינית שלקחו חלק בתהליכי צדק מאחה, הושפעו לטובה מהם והיו שבעות רצון מהתהליך. שביעות הרצון נבעה מקבלת ההכרה ותיקוף הפגיעה, מהתנצלות הפוגע, מהאפשרות להשמעת קול, מהאיחוי הרגשי ומהשגת תחושה של “סגירה” (closure) (Koss, 2014). יתרה מזו, נפגעות דיווחו על ירידה ברמות הפחד, הכעס והחרדה ובתסמינים פוסט-טראומטיים לאחר התהליך, בעיקר ירידה ברמות העוררות (Koss, 2014).

באשר לישראל, מחקר ראשון שחקר את תוכנית “בצדק”, המקיימת תהליכי צדק מאחה בישראל (Klar-Chalamish & Peleg-Koriat, 2021), הראה תהליכים שנערכו בעקבות התעללות מינית תוך-משפחתית, האופן שבו הם סייעו בשיקום הקשר המשפחתי, ותרומתם לריפוי והחלמה של הנפגעות והמערכת המשפחתית. המחקר הנוכחי בוחן את חוויותיהן של נפגעות אלימות מינית בעקבות תהליכי צדק מאחה באותה תוכנית, אולם הוא שונה בשני אופנים: ראשית, הוא עוסק בעיקר במקרים שאינם גילוי עריות; ושנית, הוא שם דגש על ראיונות עם הנפגעות, ומרחיב את הידע לגבי החוויות הרגשיות שלהן בעקבות תהליך הצדק המאחה.

במחקרים המעטים שהוזכרו לעיל, נמצא כי דווקא כאשר הפגיעה נושאת אופי אכזרי ואלים, והנזק שנגרם בולט בחומרתו ברמה הסובייקטיבית והאובייקטיבית כאחד – כמו במקרה של פגיעה מינית – מתגלים יתרונותיה של הגישה המאחה ככלי להשגת איחוי וריפוי הפגיעה. ראשית, דווקא העוצמה הגבוהה של הרגשות המעורבים בפגיעה יכולה להוביל לטרנספורמציה רגשית, לרבות רגשות חיוביים (Umbreit & Armour, 2011). שנית, הגישה המאחה מפחיתה את עוצמת הבושה המתלווה לפגיעה המינית (Mercer et al., 2015). שלישית, על פי רוב הפגיעות המיניות נעשות על ידי אנשים המכירים זה את זה במידה מסוימת, ולכן התהליך יכול להשפיע לא רק על הצדדים המעורבים ישירות אלא גם על המערכת הקהילתית, המשפחה והקשרים החברתיים שלהם (Keenan & Zinsstag, 2014).

החוויה הרגשית של נפגעות בתהליכי צדק מאחה בעקבות פגיעה מינית

בעשורים האחרונים מודגשת חשיבות הרגשות בשדה הקרימינולוגיה (Karstedt, 2002). גישת הצדק המאחה משקפת את השאיפה לקדם "אינטיליגנציה רגשית במשפט" (Sherman, 2003). בתהליך הצדק המאחה, הדינמיקה הרגשית ממלאת תפקיד מפתח בחוויות הרגשיות של האדם שנפגע כלפי עצמו, כלפי האדם שפגע וכלפי התומכים. ניהול הרגשות, ויסותם והאופן שבו הם באים לכדי ביטוי הם רכיבים חיוניים להשגת חוויות רגשיות מיטביות (Rossner, 2013).

בהתאם לכך מתפתח בהדרגה גוף ידע אמפירי הממפה את מנעד הרגשות בתהליכי צדק מאחה. לאחרונה פורסמה סקירה מקיפה העוסקת בהשפעות הפסיכולוגיות של תהליכי צדק מאחה על האדם שנפגע בעבירות ברמות חומרה שונות (Nascimento et al., 2022). בסקירה אותרו 35 מאמרים, ונמצא ככלל כי שימוש בתהליכי צדק מאחה מניב השפעות פסיכולוגיות חיוביות על נפגעי עבירה, שחלקן עשויות להימשך לאורך זמן. עיקר ההשפעות הן הפחתה בתסמיני פוסט-טראומה והפחתה ברגשות שליליים כמו פחד, כעס, אשמה, חרדה ולחץ. התוצאות גם מגלות כי נפגעי עבירה שהשתתפו בתהליך צדק מאחה שכלל מפגש עם האדם שפגע, ביטאו תפיסות חיוביות לגביו.

בספרות העוסקת בטראומה מתקיים שיח נרחב על בניית הנרטיב כתהליך של סיפור והקשבה פעילה ועמוקה של עדים לסיפור הפגיעה. תהליך זה יכול ליצור עדות רבת-עוצמה שבאפשרותה להקל על הסבל של הנפגעת (הרמן, 1994). חשיבות הנרטיב זכתה לאישוש אמפירי במרחבי הצדק המאחה (Miller, 2011), וחשיבותה של העדות ניכרת גם בשדה הוויקטימולוגי (McGarry & Walklate, 2015). תהליך הצדק המאחה מספק הזדמנות לעבד רגשות כדרך מיטיבה למציאת משמעות חדשה לפגיעה. בקרב הנפגעות עולים רגשות עוצמתיים בעקבות המפגש המשותף, ולעיתים קרובות הן מתארות שינוי חיובי ברגשותיהן, הקלה ומבט אופטימי לגבי העתיד (Bruce & Bolitho, 2019).

בסקירה של נשימנטו ועמיתיו (Nascimento et al., 2022) נמצא כי תוצאות שהעלו תחושת התעלות רגשית בסיומם של תהליכי צדק מאחה חזרו באופן עקבי במחקרים שבהם המשתתפים היו קורבנות של פשעים בדרגה גבוהה של חומרה ואלימות, למשל, רצח, תקיפה פיזית או תקיפה מינית. עם זאת, עד כה עבודה אמפירית מעטה בלבד מיפתה את המסע הרגשי שעובר אדם שנפגע מאלימות מינית

בתהליך הצדק המאחה ואחריו (Bruce & Bolitho, 2019). יש הטוענים כי מפגש הצדק המאחה בעקבות פגיעה מינית מהווה נקודת קצה לתהליך ממושך של עיבוד פנימי המתחיל לאחר הפגיעה, וחשיבותו נובעת מהאפשרות לבניית נרטיב, דיאלוג, הקשבה ודינמיקה סמלית. לעומת זאת, ייתכן כי מרכיב מסוים באינטראקציה של התהליך עצמו יכול להסביר את השינויים במחשבה וברגש של המשתתפים (Bruce & Bolitho, 2019). אופן התהוות הרגשות בעת תהליכי צדק מאחה עדיין אינו ברור דיו, ועד כה כמעט ולא נעשה מחקר על ה“אלכימיה” של רגשות הנפגעת מאלימות מינית. אם צדק מאחה הוא אכן ביטוי ל“אינטליגנציה רגשית” בתהליך הצדק, לא ברור מה המשמעות של מושג זה במקרים של פגיעה מינית. מאמר זה שם לעצמו למטרה לשרטט את מפת החוויות הרגשיות של נפגעות פגיעה מינית בעקבות תהליכי צדק מאחה.

שיטה

המחקר הנוכחי נערך על פי הפרדיגמה הפנומנולוגית והמתודולוגיה האיכותנית הנגזרת ממנה, שבמסגרתה עולים על פני השטח הנרטיבים הסובייקטיביים של משתתפי ומשתתפות המחקר. בקדמת הבמה ניצבים חוויותיהן ותיאוריהן של כ-20 משתתפות (ושני משתתפים) בתהליכי צדק מאחה שנפגעו מפגיעה מינית. נוסף על כך רואיינו חמש מנחות וחמישה תומכים ותומכות, שסיפקו טריאנגולציה של הסתייעות באנשים נוספים לבחינת החוויות הרגשיות של הנפגעות. מכיוון שהמחקר בוחן את החוויות הרגשיות שעולות בתהליך הצדק המאחה, ולא בפגיעה המינית עצמה, יש משמעות רבה גם לראיונות עם המנחות והמשתתפים הנוספים.

רוב המרואיינות (מלבד אחת) השתתפו בתוכנית “בצדק”, המיישמת תהליכי צדק מאחה בפגיעות מיניות בישראל. מאז הקמתה בשנת 2011, התוכנית מקיימת בעיקר שני מודלים של צדק מאחה: גישור פוגע-נפגע והיוועדות. ההבדל העיקרי ביניהן הוא קיום מפגש בין הנפגעת לפוגע בלבד, או הרחבה של השיח למפגשים עם הקהילה. התוכנית קיבלה עד כה מעל 400 פניות. 65% מהפניות מגיעות מנפגעות ומנפגעים, וכ-30% מסך הפניות מבשילות לכדי תהליך צדק מאחה. נפגעת אחת השתתפה בתהליך צדק מאחה באחד ממרכזי הסיוע לנפגעות ונפגעי תקיפה מינית הפזורים בישראל.

איתור המשתתפות נעשה באמצעות פנייה לתוכנית “בצדק” כדי להציע למשתתפות בתהליכים המתאימים למחקר להתראיין. המכתב כלל הסבר קצר על המחקר, ובקשה ליצור קשר עם הכותבת הראשונה לשם קביעת ריאיון. המכתב הועבר לנפגעות באמצעות צוות התוכנית, תוך תהליך מחשבה קפדני וזהיר לפי מספר קריטריונים: נפגעות פגיעה מינית מעל גיל 16, אשר תהליך הצדק המאחה בעניינן היה מלא וכלל מפגש בין הנפגעת לאדם שפגע בה, והתהליך הסתיים זה מכבר. שיקול דעת מצד צוות התוכנית הופעל לסינון מועמדות ששלומן הנפשי עלול להתערער בעקבות השתתפותן במחקר, וכאלו שכבר רואיינו למחקרים קודמים. נוסף על כך פורסם קול קורא לאיתור משתתפות ברשת החברתית פייסבוק. בסך הכול אותרו 20 נפגעות פגיעה מינית. מתוכם, 14 נפגעו ממכר או בן משפחה מורחבת, ו-6 נפגעו במשפחה הגרעינית (ראו לוח 1).

מאפייני הדגימה של משתתפות המחקר

#	שם בדוי	מגדר	גיל הפגיעה המינית (בשנים)	קרבה לאדם שפגע	סוג התהליך	מערכת המשפט הפלילית	משך הזמן מסיום הפגיעה ועד לתהליך (בשנים)	משך הזמן מסיום התהליך ועד לריאיון (בשנים)
1	יערה	נ	11	מכר	היוועדות	לא	16	2
2	הגר	נ	10-15	אח	היוועדות	כן	1	0
3	יאיר	ז	22-30	מכר	היוועדות	לא	2	2
4	מיכל	נ	15	מכר	היוועדות	כן	2	1
5	אורלי	נ	19	מכר	היוועדות	לא	7	5
6	מירב	נ	9	מכר	היוועדות	לא	19	6
7	דנה	נ	31	מכר	היוועדות	לא	0	0
8	יעל	נ	9-15	בן דוד	פוגע-נפגע	לא	19	2
9	שרון	נ	13-14	מכר	פוגע-נפגע	לא	12	2
10	לימור	נ	4-14	אבא	פוגע-נפגע	לא	26	3
11	רותם	נ	11-12	אח	היוועדות	לא	26	5
12	גדעון	ז	8-15	אח	פוגע-נפגע	לא	18	3
13	יפעת	נ	16-17	סבא	פוגע-נפגע	כן	7	3
14	מאיה	נ	8-10	אח	היוועדות	כן	27	2
15	הדר	נ	15-18	דוד	היוועדות	לא	24	5
16	אילה	נ	21	מכר	פוגע-נפגע	לא	12	0
17	דליה	נ	16-17	מכר	פוגע-נפגע	לא	10	0
18	רבקה	נ	8-9	אבא	פוגע-נפגע	לא	42	0
19	טל	נ	14-16	מכר	פוגע-נפגע	לא	2	0
20	שירה	נ	27	מכר	פוגע-נפגע	לא	1	0

מנחות במקרים 4-6

#	שם בדוי
26	מנחה 1
27	מנחה 2
28	מנחה 3
29	מנחה 4
30	מנחה 5

תומכים ותומכות במקרים 1-5

#	שם בדוי	מגדר	קרבה
21	תומך 1	ז	בן זוג
22	תומך 2	נ	מטפלת
23	תומך 3	ז	חבר
24	תומך 4	ז	חבר
25	תומך 5	נ	אמא

תהליכי הצדק המאחה שנכללו במחקר נמשכו בין מספר חודשים לשנה וחצי, ונערכו בשנים 2013-2022. הם כללו תהליך הכנה, שמשכו נקבע בהתאם למוכנותה של הנפגעת, ומפגש משותף. מרבית הפגיעות (16) לא דווחו למשטרה, ותהליך הצדק המאחה שימש חלופה להליך הפלילי. מתוך ארבעת התהליכים שהתקיימו כהשלמה להליך הפלילי, שניים התקיימו במקביל לו, תהליך אחד התקיים לאחר שוועדת פטור הביאה לביטול ההליך הפלילי, ואחד התקיים לאחר סיומו של ההליך הפלילי. מדגם המחקר היה הומוגני

מבחינת מגדר, שפה, דת ותרבות: הוא כלל בעיקר נשים יהודיות (ושני גברים יהודים), דוברות עברית שחיו בישראל, ולכן מותיר ללא התייחסות סוגיות הקשורות לגזע, תרבות ודת.

איסוף הנתונים התבצע בעזרת ראיונות עומק מובנים למחצה שערכה הכותבת הראשונה. ממוצע הזמן שחלף מסיום הפגיעה ועד התהליך הוא 13.65 שנים (חציון 12), ומהתהליך ועד לראיון 2.05 שנים (חציון 2 שנים). כל ראיון התחיל בשאלה כללית: "ספר/י לי על תהליך הצדק המאחה שהשתתפת בו, מההתחלה". שאלה זו אפשרה למשתתפות המחקר לנווט את הראיון בהתאם לחוויות שלהן עצמן וכרצונן. לאחר מכן נשאלו במידת הצורך שאלות פתוחות נוספות, כמו "אילו הבדלים את רואה, אם בכלל, בעצמך אחרי התהליך?" או "האם היו לך תובנות נוספות לגביך או שינויים שהרגשת באופן כללי או שינוי בתגובתך לפוגע לאחר התהליך? אם כן, מה הם היו וכיצד הם השפיעו עלייך?".

בהתאם לפרדיגמה האיכותנית, בוצע ניתוח נתונים תמטי לצורך יצירת קטגוריות משמעות. ראשית, ערכנו קידוד פתוח (open coding), שבו קראנו את תמלול הראיונות שוב ושוב בקפדנות כדי לחוות כל ראיון כשלם לפני החלוקה לקטגוריות. לאחר מכן זיהינו רעיונות משמעותיים ומשותפים, וקיבצנו אותם לכדי רשימת הקטגוריות שמתארת את התופעה (phenomenon). בשלב השני ערכנו "קידוד צירי" (axial coding) תוך מעבר בין הראיונות השונים, שבו זיהינו והגדרנו קטגוריות ותת-קטגוריות, ואת היחסים ביניהן. בשלב השלישי ערכנו קידוד סלקטיבי (selective coding), שבו הממצאים מקבלים הכרה ומתכתבים עם הידע הקיים. בשלב האחרון נבנה מודל תאורטי מעוגן בשדה המבוסס על ממצאי המחקר (Corbin & Strauss, 2008). בפרק הממצאים השתמשנו בתיאור עשיר של הנתונים ובציטוטים ישירים כפי שהובאו במקור מפי המשתתפות, תוך שימוש בשמות בדויים.

לאורך המחקר נקטנו רפלקציה מתמידה לגבי הטיות אפשריות, התייעצנו באופן קבוע אחת עם השנייה ועם קבוצת עמיתים, וכן הצגנו את המחקר בשלושה כנסים בארץ ובחו"ל וקיבלנו משוב אשר הוטמע בניתוח. יתרה מכך, בעת כתיבת הממצאים יצרנו קשר עם חלק מהנפגעות שרצו בכך, כדי לדייק בפרשנות הראיונות ולבסס את אמינות (trustworthiness) המחקר. בשל רגישותו המיוחדת של המחקר, ניתנה תשומת לב יתרה להיבטים אתיים, ובעיקר שמירה על חיסיון ואנונימיות והפניית המשתתפות לארגוני סיוע שונים במידת הצורך. המחקר קיבל את אישורה של ועדת האתיקה המוסדית של אוניברסיטת חיפה וכן את אישור הנהלת תוכנית "בצדק", וזאת לאחר שיח נרחב ומתמשך על הדרכים להבטחת שלומן של המשתתפות.

ממצאים

פרק הממצאים עוסק בתמות המרכזיות שעלו בראיונות עם נפגעות פגיעה מינית שיזמו מפגש עם האדם שפגע בהן. הראיונות נערכו בשנים 2019–2023. פרק הממצאים מחולק לשני חלקים: החלק הראשון עוסק בחוויות רגשיות מיטיבות כפי שתיארו הנפגעות כלפי עצמן, כלפי האדם שפגע בהן וכלפי הקהילה, ואילו החלק השני עוסק בחוויות רגשיות מאכזבות בעקבות תהליך הצדק המאחה כלפי האדם שפגע וכלפי הקהילה.

חוויות רגשיות מיטיבות של הנפגעות בעקבות תהליך הצדק המאחה

חוויות רגשיות מיטיבות של הנפגעות כלפי עצמן

החוויות הרגשיות המיטיבות כלפי העצמי מתחלקות לחמישה היבטים: הפחתה בחרדה ובאשמה, תחושת העצמה ומסוגלות, הרגשת הקלה, שילוב הפגיעה במרקם חייה של הנפגעת והשלמה עם הפגיעה, וחוויה של פעולה אקטיבית ליציאה ממעגל הקורבנות ולקליחת אחריות על רווחתן. בהמשך לכך, הנפגעות תיארו הקלה ואף היעלמות של החרדה. כך העידה יערה, המתגוררת ביישוב קהילתי ונפגעה מינית על ידי אביה של חברתה כאשר הייתה בת 11, כי היה לה חשוב שהאדם שפגע בה ייקח אחריות במפגש המשותף. היא מעולם לא דיווחה על הפגיעה למשטרה, והעדיפה לפנות לתהליך חלופי. היא תיארה את ההפחתה בחרדה בעקבות התהליך: "עבדתי במהלך השנה וחצי האלה על החרדה ועל האימה ועל כל הרגשות שהיו מתעוררים כשהייתי פוגשת אותו. אז זה כבר לא היה שם."

הדר, שנפגעה מינית מדודה לאורך שנים בגיל ההתבגרות, חשה לאורך שנים ארוכות מתחים רבים בקשר בינה לבין בני משפחתה שנבעו משאלות של נאמנות ואמון בפגיעה. הריאיון נערך בביתה, הרחק ממקום מגורי הוריה ומשפחתה המורחבת, ובתהליך נכחו גם הוריה ודודים נוספים. גם היא תיארה את היעלמות החרדה: "הצדק המאחה באופן מיידי וחד, גמר עם הסיפור של החרדה מהמפגש. הסיפור שאני מדמיינת אותו ואני רואה אותו בחלום... החרדה הזו החשש האיום מהמפגש איתו."

הנפגעות תיארו גם הפחתה באשמה. רבקה נפגעה מאביה בילדות מספר פעמים, ולאורך השנים נעשו ניסיונות הידברות, אך היא זכתה לתמיכה משפחתית מועטה בלבד. בריאיון עימה שנערך מספר חודשים לאחר התהליך, נראה כי רבקה עדיין הייתה בתהליך עיבוד של המפגש עם אביה, והריאיון סיפק לה מקום לשיתוף בתחושות: "גם אין את המטען הזה של האשמה. הרגשתי אשמה ולא בסדר." הגר, שנפגעה מהתעללות מינית ממושכת על ידי אחיה, ביקשה שאחיה לא יישא בעונש מאסר בהליך הפלילי שהתקיים בעניינה במקביל לתהליך הצדק המאחה. במפגש המשותף נכחו אחיה והוריה, ובריאיון היא תיארה איך היא הצליחה להשמיע קול מולם. היא הוסיפה: "בסופו של דבר שם הבנתי שאולי זה לא היה באמת המקום שלי של האשמה, אלא המקום שלו."

תחושת העצמה ומסוגלות תוארה על ידי הנפגעות כחוויה שנובעת מחיזוק האמון בעצמן וביכולות שלהן, תוך שיפור בהערכה העצמית. לימור, שנפגעה מאביה בילדות, רצתה שאביה ידבר איתה על הפגיעה, שביין אותה ואת השלכות הפגיעה עליה. בריאיון היא שיתפה בקשר הקרוב שנוצר עם אחיותיה בתהליך ההכנה, אף כי הקשר עם אמא נותר מרוחק. בהמשך לכך היא תיארה את תחושת ההעצמה שחשה בעקבות התהליך: "זה העצים אותי מאוד... הייתי חייבת לצעוק את הצעקה הכי גדולה שאני יכולה כדי שאני אדע שאני יכולה לעשות דבר כזה, ובכלל לעשות דברים שהם מחוץ לעור שלי." הגר הוסיפה כי התפתחה בה תחושת המסוגלות: "הסתכלתי על הצדק המאחה שאני הצלחתי לעשות... וכולם היו נגדי וזה היה מדהים ואז הבנתי שכל דבר שאני ארצה אני אוכל לעשות." תומך של נפגע תיאר בדומה לכך: "אני חושב שהייתה לו חוויה מעצימה בתוך התהליך, שהיה מקום מרכזי לסיפור שלו."

נוסף על כך, משתתפות המחקר תיארו באופן חוזר ונשנה את המשקל שסחבו על עצמן מאז הפגיעה, ואת האופן שבו תהליך הצדק המאחה הוריד את המשא הזה מהן. כך עלה במקרה של יעל, שנפגעה מהתעללות מינית ממושכת בילדות על ידי בן דודה. לאורך השנים היא נשאה את הסוד על גבה בלי לחלוק אותו עם בני משפחתה. תהליך הצדק המאחה התקיים כשעל היתה בת 19, 34 שנה לאחר שהסתיימה הפגיעה, ונכחו בו היא ובן הדוד. הריאיון עם יעל נמשך כשעה וחצי, והיא שיתפה לפרטי פרטים בתהליך ההחלמה שלה. בתוך כך היא תיארה את תחושותיה כגיבנת שירדה לה מהגב:

אמרתי שצדק מאחה שינה לי את החיים, זה פשוט שינה לי את החיים. אני לא חיה את זה... זה לא עוד כאילו איזה גיבנת שיושבת איתי כל הזמן צמודה אליי, כמו איזה פלאפון צמוד אליי כל הזמן. הנה אני פגועה. אני פגועה.

גם הדר תיארה תחושה של הסרת משקולת ממנה:

זה כמו שמישהו יוריד לך משקולת. כל החיים את מסתובבת עם שרשרת ברזל כבדה שמחוברת למשקולת נורא נורא כבדה ואז כל הקיום שלך מושפע מזה. אז ניתקו לי את השרשרת... אני יכולה לנוע יותר בקלות בלי המשקולת... זה הקלה ברמה של התהליכים הנפשיים העמוקים.

השילוב וההטמעה של הפגיעה בתוכן וההשלמה עם הפגיעה היו מוטיב חוזר. יערה מתארת איך היא נותנת לפגיעה יד: "יש בתוכי חלק פגוע, של ילדה שנפגעה. שאני רואה אותו, שאני נותנת לו מקום, נותנת לו יד". לימור מוסיפה את ההשלמה עם הפגיעה: "אני חושבת שההשלמה עם זה... כי גם עם ההשלמה והקבלה של מה שהיה, זה נותן לי את היכולת להמשיך הלאה בעצמי עם השלמות עם אני השלמה הכי שלמה שאני יכולה להיות." תחושות דומות העלתה דליה, שנפגעה על ידי מכר כשהייתה בת 16. הריאיון איתה התקיים מספר חודשים אחרי שהסתיים תהליך הצדק המאחה, שבו האדם שפגע בה לקח אחריות מוגבלת על הפגיעה. דליה הסבירה כיצד היא משלבת כיום את הפגיעה כחלק ממרקם חייה: "אני יכולה להגיד שאני משלימה ומקבלת ומשחררת וממשיכה הלאה בזכות עצמי."

הנפגעות תיארו את תהליך היציאה האקטיבית שלהן ממעגל הקורבנות. רותם, שנפגעה מאחיה הגדול מספר פעמים בגיל 11, השתתפה בתהליך צדק מאחה שבו נכחו הוריה, חברתה ובן זוגה. היה לה חשוב להשמיע קול, לקבל הכרה בפגיעה מהוריה, וגם כסף שיכסה את הוצאות טיפוליה הנפשיים. בריאיון היא סיפרה על השינוי בין הפסיביות שהרגישה בעת הפגיעה לאקטיביות שהיא מממשת היום כדי להחלים: "לבוא בעצם למסגר אחרת את מה שהיה, וגם לעשות סוג של אקט של הובלה, להיות אקטיבית לעומת אז." גם לימור תיארה את היציאה ממעגל הקורבנות, ודיברה בלשון עבר על היותה קורבן: "אני חושבת שהייתי קורבן כשהייתי ילדה, והיום אני כבר בוגרת ואני כבר לא הילדה שהייתי, אז במונח הזה אני שלמה. שלמה והשלמתי עם מה שהיה." תומך של נפגעת תיאר גם הוא: "אני חושב שהתהליך היה רגע מפנה בחיים שלה. ללא ספק היא פחות חושבת על עצמה במושגים קורבניים." שינויים אלה שתיארו הנפגעות עשויים להביא לריפוי ואיחוי של הפגיעה המינית. יעל סיפרה על ההחלמה:

הצדק הזה ממש איחה לי את הנפש כמו גבס. כל התהליך הרגשתי איך תופרים לי את הלב איך הוא נתפר ונתפר ומתאחה ומתאחה. כשיצאתי משם הרגשתי החלמה גדולה. ממש. ממש. כמו לצאת מהחלמה מניתוח.

לאחר שהמפגש הסתיים, רבות מהמשתתפות המשיכו הלאה בחייהן ויכלו להניח לפגיעה. כך עלה גם במקרה של שרון, שנפגעה ממכר בגיל 13 מספר פעמים בזמן פעילות משותפת. במפגש המשותף נכח לבקשתה רק האדם שפגע בה. בריאיון, שנערך שנתיים לאחר התהליך, היא תיארה את שחרור הפגיעה וההפסקה במחשבות האובססיביות:

אם אז הפגיעה הייתה נוכחת כל שנייה ושנייה וכל דקה וכל חלק של היום, זה היה הפגיעה. בצורה מאוד אובססיבית, וכיום זה פשוט לא שם. אני לא חושבת על זה וגם כשאני חושבת על זה, זה לא בצורה של מחשבות אובססיביות, זה לא בצורה של לופים. זה מאוד חיזק אותי.

חוויות רגשיות מיטיבות של הנפגעות כלפי האדם שפגע

הנפגעות תיארו חוויות רגשיות מיטיבות כלפי האדם שפגע בעקבות תהליך הצדק המאחה, שכללו הפחתה בכעס כלפיו ובפחד מפניו, ואף רגשות של אמפתיה וחמלה. יעל תיארה את ההפחתה בכעס: "פגשתי אותו בחתונה אחרי שנה של התהליך. לא הפריע לי... לא הניע לי את הלב לא הרעיד לי אותו ברמה של פחד... לא ברמה של כעס. זה לא התסיס לי את הכעס." גם שרון סיפרה: "אני לא מרגישה את הכעס. אני חושבת ששחררתי שם את הכול והכעס בעיקר נבע מחוסר הבנה, הכעס נבע ממה שאיבדתי... אני מרגישה שאין בי את הכעסים. ששחררתי שם את הכול."

יפעת נפגעה מסבה בגיל 16, בעת שבאה לבקרו. היא התלבטה ופחדה להשתתף בתהליך צדק מאחה ולפוגשו לאחר שבע שנים של נתק, אולם לבסוף בחרה לפוגשו במסגרת התהליך. היא תיארה את צמצום הפחד מהפוגע: "המפגש אפשר לי לראות אותו. בעבר לא הייתי מוכנה שמפגש כזה יתקיים כי הייתי מפחדת ממנו מאוד." גם לימור סיפרה: "התהליך עצמו הצליח למוסס הרבה מהפחד הגדול והבלתי ניתן בכלל לנגיעה."

בהמשך לכך, חלק מהמשתתפות תיארו רגשות של אמפתיה וחמלה שפיתחו בתהליך הצדק המאחה כלפי האדם שפגע בהן, במיוחד על סמך ההיכרות המוקדמת ביניהם. רגשות אלו מבוססים על היכולת של האדם שנפגע לראות את האדם שפגע כבן אדם שעשה טעות. לימור קיימה שיחה במפגש עם אביה שפגע בה, ובריאיון על כך היא תיארה את הרגשת האמפתיה והחמלה שפיתחה כלפיו, ואת היכולת להסתכל על הפגיעה מנקודת המבט של אביה:

אני מרגישה חמלה כלפיו, במיוחד אחרי השיחה שהייתה לי איתו ושם נגעתי במקום של הילדות שלו, ואז הבנתי גם עוד יותר את המקום שלו – שהוא עבר דברים, ובגלל שאני יודעת שאני עברתי דברים ואני יודעת איך זה השפיע עליי, אני יכולה להבין שזה השפיע עליי... יש שם את החמימות הזאת את ההכלה הזו.

מנחה באחד התהליכים תיארה את דבריה של נפגעת כלפי פוגע: ”היא אמרה לו שהיא רואה בו דברים טובים וחדשים. הייתה לה אמפתיה כלפיו.“

חוויות רגשיות מיטיבות של הנפגעות בהקשר של הקהילה

משתתפות מעטות תיארו חוויות מיטיבות כלפי המעטפת הקהילתית, בעיקר חוויה של אמון ושייכות. הגר, שנפגעה מאחיה ושבתהליך בעניינה השתתפו בני משפחתה, תיארה את החזרת האמון שלה בקהילה: ”התהליך שנתן לי להאמין בעצמי נתן לי להאמין בסביבה שלי.“ יאיר, שנפגע ממכר בבגרות בקהילה קטנה, השתתף במפגש שבו נכחו שני תומכים – אחד שלו ואחד של האדם שפגע בו, וכן נציגת הקהילה. יאיר רצה שבקהילתו לא יקרו מקרים חוזרים של פגיעה מינית, ותיאר: ”עוד דבר שהתחדד לי זה הכוח של הקהילה. שהכוח הזה שאפשר להיות גם מגוננים וגם להתמודד עם הפוגע, כאילו זה מין גם לא לנדוד אותו, אבל גם לא לתת לו להתחפף כאילו כלום לא קרה.“

חוויות רגשיות מאכזבות של הנפגעות בעקבות תהליך הצדק המאחה

חוויות רגשיות מאכזבות של הנפגעות כלפי האדם שפגע

חוויות רגשיות מאכזבות הזכרו כלפי האדם שפגע בשני מקרים. תחושות אלו עלו כאשר הפוגע לא לקח אחריות באופן מעשי, ותוארו כטראומטיות ומכעיסות. מירב תיארה את המפגש:

זה היה על גבול הטראומטי בסוף, הפגישה היה בה קתריזיס והגשמה רגשית אבל זה היה על גבול הטראומטי. זה שלוש שעות שלי ושלו לבד. לפני הפגישה המשפחתית, והרגשתי כמו בדו-קרב שאסור לי להוריד את העיניים, שאסור לי להראות חולשה, יכול להיות שדיברתי דברים לעניין אבל הייתי די מנותקת, והיה מפחיד. היה ממש מפחיד.

היא הוסיפה שחשה זלזול מצד המשתתפים במפגש: ”אמרתי שאני רוצה (סכום כסף) ממנו... זה היה אולי הרגע שהרגשתי כמו מנצחת... ואז פשוט הוא צחק ומאותו רגע כולם פשוט צוחקים.“

גדעון נפגע מהתעללות ממושכת מאחיו בילדות, ובחר לא לפנות להליך פלילי. הוריו לא השתתפו בתהליך, מכיוון שדבר הפגיעה התברר להם רק במהלכו, והוא הביע בריאיון רצון לקיים איתם תהליך בעתיד. הוא תיאר את האכזבה מאי-לקיחת האחריות של אחיו:

הדבר העיקרי שלא נסגר זה שהבן אדם לא לקח אחריות בכל צורה שהיא. כל האחריות נשארה אצלי. בין אם זה לקבוע את הפגישה עם (מרכז התנדבות), בין אם להתקשר לשאול מה שלומו. וזה ממש לא צריך להיות ככה.

הוא המשיך ותיאר את הכעס והמחשבות הטורדניות, במקביל להעצמה בעקבות התהליך: ”התהליך מאוד העצים אותי, ויחד עם זאת אני חושב שאני יותר כועס. יש בי כעס שלא היה בי לפני. אני מסתובב עם מחשבות טורדניות.“

חוויות רגשיות מאכזבות של הנפגעות כלפי הקהילה

13 נפגעות ציינו אכזבה שחשו בהקשר של בני המשפחה והחברים הקרובים, שלא נכחו בתהליך הצדק המאחה, כמשקע רגשי שהתהליך עורר בהן. ציפיות מסוימות מתהליך הצדק המאחה התרסקו בסיומו, וגרמו לתחושות קשות, לצד התחושות החיוביות שתוארו לעיל. כך למשל, יערה העידה שהיא כועסת עדיין על הוריה שלא שלחו אותה לטיפול לאחר שגילו על הפגיעה המינית, וגם כיום ממעטים להיות שותפים לשיח בנושא. יעל גילתה לאורך התהליך שגם אחיותיה נפגעו, ונשארה ללא מענה ועם סימן שאלה גדול – במיוחד לאור העובדה שהפוגע הכחיש כששאלה על הנושא בפגישה עימו.

תחושות דומות תיארה מיכל, שנפגעה מינית ממכר שהכירה מספר ימים כשהייתה בת 15. בתהליך השתתפו הוריה והורי האדם שפגע בה, בנוסף לפוגע עצמו. התהליך התקיים במקביל להליך פלילי. מיכל ביקשה להשתתף בתהליך, אולם הוריה הביעו אמביוולנטיות לגביו, אף כי בסופו של דבר הסכימו לקיימו. מיכל העידה כי היא כועסת עדיין על החברים הקרובים שלא תמכו בה. כלומר, בחלק מהמקרים עלו בתהליך רגשות של כעס ואכזבה כלפי הקהילה, לצד חשיפת היבטים של הפגיעה שנתרו מוסוים עד לתהליך הצדק המאחה.

לסיכום, עיקר החוויות המיטיבות הופנו כלפי הנפגעת עצמה (טרנספורמציה פנימית) וכלפי האדם שפגע. מוגבלות השינויים כלפי הקהילה מעלים סימני שאלה על מערכת היחסים בין הנפגעת למעטפת שסובבת אותה, ועל האופן שבו הקהילה מתמודדת עם אלימות מינית בקרבה.

דיון

מטרת המחקר הנוכחי הייתה לנתח ולתאר את החוויות הרגשיות של נפגעות פגיעה מינית בעקבות תהליכי צדק מאחה. ניתוח ממצאי המחקר מספק תמונה רחבה ומורכבת על אודות החוויות הרגשיות כתוצר של תהליך הצדק המאחה מנקודת המבט של האדם שנפגע. ביצענו ראיונות עומק חצי-מובנים ומצאנו חוויות רגשיות מיטיבות ומאכזבות בקרב הנפגעות. בתוך כך איתרנו שלושה מרחבים של חוויות רגשיות: כלפי העצמי, כלפי האדם שפגע וכלפי המעטפת הקהילתית. ממצאי המחקר חושפים את חוויותיהן המיטיבות של משתתפות המחקר, העשויות לשפר את הרווחה האישית שלהן. חוויות אלו מתמשכות לאורך תהליך הצדק המאחה, החל מתקופת ההכנה, עבור למפגש עצמו וכלה בתקופה שאחריו. בהקשר זה תוארה הפחתה של רגשות חרדה, פחד, אשמה וכעס, ואף הופעה של רגשות חיוביים כמו אמפתיה וחמלה, בד בבד עם תחושות הקלה, העצמה, השלמה ויציאה ממעגל הקורבנות. נדגיש כי נפגעות פגיעה מינית אינן עשויות מקשה אחת, וכי כל אחת חווה חלק ממנעד החוויות הרגשיות שתוארו.

בשנים האחרונות מתחולל שיח ער בשאלה האם ובאיזה אופן תהליך הצדק המאחה תורם לריפוי ולהחלמה של נפגעות אלימות מינית. עם זאת, בשל רגישות הנושא, נעשו עד היום מחקרים אמפיריים מעטים בלבד בנוגע לתהליכי צדק מאחה, ועל כן מעט ידוע על חוויותיהן של נפגעות אלימות מינית בתהליכים אלו. במחקר הנוכחי הנפגעות תיארו הפחתה בתחושות של חרדה, אשמה, פחד וכעס.

בדומה לכך, מחקר שעסק באנשים שנפגעו מעבירות שאינן עבירות מין לאחר תהליך צדק מאחה, למשל במקרים של פריצה, שוד, הונאה ותקיפה, מצא הפחתה ברגשות שליליים כגון כעס, פחד, אשמה וחרדה (Sherman et al., 2015).

ממצאים אלו תואמים את ספרות הוויקיטימולוגיה, הדוגלת בסיפור הנרטיב של טראומה, כפי שמתקיים בתהליך בצדק מאחה – אשר ממוקד בנפגעות, החלמתן ורווחתן, וצמצום פחד וחרדות בקרבן. ממצא זה מבוסס בסופו של דבר על הנחת היסוד כי צדק מאחה מספק הזדמנות לנפגעות להיפגש באופן ישיר עם האדם שפגע בהן בצורה בטוחה. לאחרונה, בצילור (Batchelor, 2022) ראינה כ-40 נפגעי עבירה במגוון עבירות, לרבות עבירות אלימות ומין, לפני ואחרי המפגש – ומצאה כי המשתתפים תיארו מסלולים שונים לשינוי בתחושות ובתפיסה העצמית כאדם “טוב” (דימוי עצמי מוסרי). לטענתה, מסלולים אלה מאפשרים לנפגעת להתרחק מזהות ה“קורבן”.

אולי ההשלכה המשמעותית ביותר של נפגעות פגיעה מינית היא התחושה העמוקה של החלשה (disempowerment) (Delker et al., 2020). ממצאי המחקר הנוכחי מדגישים את האופן שבו המחשבות של הנפגעות כלפי העצמי השתנו מתפיסה עצמית של חולשה לתחושת מסוגלות והעצמה. על פי ספרות הוויקיטימולוגיה, העצמת האדם שנפגע מאירוע טראומטי היא הבסיס להחזרת תחושת הביטחון והביטחון העצמי (Kellas & Manusov, 2003), ביצירת תנועה טרנספורמטיבית ממעמד של קורבן (victim) למעמד של שורדת (survivor) (Sexual Assault Kit Initiative, 2021). תנועה זו מבוססת על קבלת האובדן ובעקבות זאת השלמה והתגברות רגשית (closure) על הפגיעה. העצמה של הנפגעת, המתוארת בספרות כאחד מהיסודות של צדק מאחה (Zehr, 2015), נובעת מאפשרות הבחירה בתהליך הצדק המאחה למציאת פתרון לפגיעה והשתתפות והשפעה על הפתרון לפגיעה, השמעת הקול, סיפור הפגיעה וניסוח צרכיה.

הרמן (1994) טענה כי החלמה מבוססת על העצמה ועל יצירת קשרים חדשים, וכוללת שלושה שלבים: ביסוס הביטחון, זכירה ואבלות וקשר מחודש. נפגעות אשר מגשימות את שלב ביסוס הביטחון באמצעות תהליך הצדק המאחה, עושות זאת תוך כדי חוויה חזקה של החזרת השליטה, יצירת סביבה בטוחה כגיוס תומכים, ופעולה אקטיבית לשיפור רווחתן העתידית. טראומה עלולה לגזול מהנפגעות את ההרגשה שהן אחראיות על עצמן, ואחד מהאתגרים של ריפוי והחלמה הוא לבסס תחושות של בעלות על עצמן – כהנהגה עצמית על גופן ונפשן (ואן דר קולק, 2021). בתהליך צדק מאחה, הנפגעות עומדות במרכז והן מובילות את התהליך ומחליטות לגבי כל פרט בו – למשל אופן הישיבה במפגש ומי ינכח בו. קבלת החלטות זו מקדמת את החלמתן, שכן הן מחזירות לעצמן את תחושת האוטונומיה שאבדה במהלך הפגיעה וחווות תחושות העצמה (Keenan & Zinsstag, 2022).

השלב השני בתאוריה של הרמן, זיכרון הטראומה והאבל, הוא השלב שבו הנפגעת מספרת את סיפור הטראומה לעומק ולפרטי פרטים. עקרון ההעצמה משתלב גם בשלב השני: עבודת השחזור של נרטיב הפגיעה, לעיתים בנוכחות תומכים במפגש הצדק המאחה, משנה את הזיכרון הטראומטי וכך הוא יכול להשתלב ולהיטמע בחייה של הנפגעת. שילוב הפגיעה במרקם חייה והשלמה עם הפגיעה נובעים למעשה מבניית הנרטיב לכדי סיפור לכיד המתכלל בתוכו את המראות, הצלילים והחוויות

(ואן דר קולק, 2021). תחושות ההקלה והמשא הכבד שירד מהן לאחר השתתפותן בתהליך הצדק המאחה מדגישות את השחרור והרווחה, ומנגד את העומס שהפגיעה המינית מטילה על נפשה וגופה של הנפגעת. תיאורים אלו של "משקל שירד מהן" נמצאו גם במחקרים אחרים בנושא (Nascimento et al., 2022). חוויות מיטיבות אלו נובעות מהצבת הנפגעות במרכז התהליכים שלהן, ומבססות שלוש חוויות העשויות לעזור ולהתגבר על חוויית הפגיעה: (א) השגת מידע בהיר לגבי סיפור הפגיעה, (ב) קבלת הזדמנות לבטא את רגשותיהן ומחשבותיהן בנוגע לפגיעה, ו-(ג) הרגשה ששומעים אותן ושסבלן מקבל תוקף, מה שתורם לתפיסה רחבה יותר של עשיית צדק.

השלב השלישי במודל של הרמן מתואר כבניית קשר מחודש עם העצמי ועם הזולת. חידוש הקשר עם העצמי מתואר כהתנהגות אקטיבית נורמטיבית של לקיחת אחריות על חייה, וכהרגשה של סגירה והשלה של תפיסת הקורבנות. הקהילה עשויה לשמש משאב התורם לרווחתן של נפגעות פגיעה מינית, שכן היא עשויה לספק להן את הביטחון הרגשי והגופני הדרוש כדי לשאת את הפגיעה כפי שהיא, לעבד אותה ולהתייבב. במחקר הנוכחי ניכרת אמביוולנטיות לגבי החוויות הרגשיות כלפי המעטפת הקהילתית: מעט מהנפגעות תיארו תחושות שייכות ואמון בקהילה, אך רובן הביעו אכזבה מסוימת באשר לאופן שבו (לא) פעלו נציגיה בנוגע לפגיעה המינית. הן תיארו את חוסר האמון שנשאר בפוגע ובקהילה, מאחר שהפגיעה שברה את האמון ביניהם באופן קשה לריפוי, ושיתפו בכעס כלפי הקהילה שלא שמרה, הגנה וגינתה את הפגיעה.

ייתכן כי ממצא זה נובע מ"טראומה עיקשת" (זיו, 2012), שמוגדרת כמצבים חברתיים דכאניים המשפיעים על הנפש ומתמשכים בזמן הווה בהתייחסות למעטפת הקהילתית. אומנם על פי הממצאים ניכרת הקלה בתסמינים הפוסט-טראומטיים, אבל בקרב חלק ממשתתפות המחקר, הטראומה מתמשכת במציאות בממשק עם הקהילה, ומופיעה באופן סמוי וקבוע כחוויה של בדידות וניכור. מרינרי (Marinari, 2020) טוענת כי תחילה יש לקיים תהליכי צדק מאחה בין נפגעות לבין האנשים שהיו נוכחים בזמן הפגיעה בחייה של הנפגעת ונכשלו בהגנה עליה, באמון לה ובתמיכה בה, ולעיתים אף לא מנעו את הפגיעה ואפשרו אותה (ועל כן הם נקראים בספרה enablers) – תוך הדגשת היכולת של העמדה שלהם גם לגרום נזק.

מעניין לראות כי משתתפות המחקר לא תיארו הפחתה ברגשות בושה ונקמה שלהן לאורך התהליך. בושה לא הוצגה בסקירה של נשימנטו ועמיתיו (Nascimento et al., 2022) כאחד מהשינויים הפסיכולוגיים המתוארים בקרב אנשים שנפגעו לאחר צדק מאחה. עם זאת, היא כן הוזכרה בספרות כרגש שמתפתח בעקבות אלימות מינית. ייתכן כי הנפגעות מגיעות לתהליך צדק מאחה לאחר שעיבדו כבר את רגש הבושה. כמו כן, בספרות נמצא כי תהליכי צדק מאחה מפחיתים את הרצון לנקמה אלימה באדם שפגע (Sherman et al., 2015). ייתכן כי הפחתה של רגשות נקמה תלויה בהיכרות מוקדמת בין האדם שנפגע לאדם שפגע, ובתפיסת הנפגעות את האופן שבו האדם שפגע, הביע חרטה ופעל כדי לתקן את הנזק שגרם. מובן שמענה על שאלות אלו יהיה אפשרי במחקרי המשך עם מדגמים גדולים יותר.

נוסף על כך עלו שני רגשות חיוביים מרכזיים בתפיסה של הנפגעות את האדם שפגע: אמפתיה וחמלה. אמפתיה היא היכולת לחוש את רגשותיו של האחר ו"לצעוד בנעליו". כלומר, לאורך התהליך הנפגעות פיתחו יכולת להבין את האדם שפגע בהן ואת ההשפעה של הרקע האישי שלו, שכלל לעיתים פגיעה שהוא עצמו חווה בילדות, על ההתנהגות הפוגענית כלפיהן. חמלה נוגעת בעולמו הפנימי של הפוגע מתוך אכפתיות וראיית הסבל, ותחושה של שותפות ודיאלוג ביניהם. הדגשת שינויים בתפיסה כלפי האדם שפגע לאחר תהליך צדק מאחה לעמדות חיוביות יותר מתוארת גם בספרות. בריתווייט (Braithwaite, 2002) מדגיש כי צדק מאחה מאפשר האנשה הדדית, כלומר ראיית הצדדים האנושיים של הזולת מעבר להגדרתם כ"פוגע" או "נפגע". עקב כך מתחולל שינוי בתפיסה כלפי האדם שפגע מ"פושע" ל"אדם שביצע פשע". נוסף על כך, הופעתם של רגשות חיוביים עשויה לסמן שלב בתהליך ההחלמה מפוסט-טראומה, שאחד מתסמיניו הוא טווח רגשי מצומצם (Woessner, 2017).

תובנות נוספות ניתן לדלות מתיאורי חלק מהמרווינות לגבי החוויות הרגשיות המאכזבות שלהן מהאדם שפגע. במחקר קודם, נפגעים חוו אי-שביעות רצון מתהליך הצדק המאחה במקרים של מחלוקת עובדתית בין הצדדים, ממידת הדומיננטיות או הפסיביות של המנחים, או מאופן הפעלת התהליך בעת המפגש ואחריו (Shapland et al., 2007). במחקר אחר נמצאה אי-שביעות רצון בשל תהליך הכנה לא מספק, הכשרה לוקה בחסר של המנחות וכשלים מבניים (Choi et al., 2012). במחקר הנוכחי תוארה בחלק קטן מהמקרים חוויה מאכזבת של מפגש הצדק המאחה בהקשר לכשלים בהבעת האחריות של האדם שפגע. ייתכן כי כשל זה נוצר מתהליך הכנה חלקי ומורכב, שלא זיקק לעומק את הצרכים של הנפגעת, ולא בחן כהלכה את תהליך קבלת האחריות של האדם שפגע.

לסיכום, המחקר ביקש להעמיק את הבנת נקודת המבט של נפגעות פגיעה מינית לגבי החוויות הרגשיות שחוו לאחר השתתפותן בתהליך צדק מאחה ובקשר אליו. הרוב הגדול של משתתפות המחקר תיארו חוויות רגשיות מיטיבות שנוצרו או התעצמו לאחר השתתפותן בתהליך הצדק המאחה, כלפי עצמן וכלפי האדם שפגע, ותרומה משמעותית של התהליך לרווחתן האישית. חוויות אלו מתמקדות לא רק בהפחתת רגשות שליליים, אלא גם בהופעת רגשות חיוביים ותחושת עוצמה. יש לשים דגש על האופן שבו האדם שפגע לוקח אחריות בתהליך ההכנה. ברי כי לא כל מי שנפגעו בעבירת מין מעוניינות להיפגש עם האדם האחראי לפגיעה במסגרת צדק מאחה, ולא בכל מקרה שבו האדם שנפגע מעוניין בכך – התהליך יוכל להתקיים (בין השאר דרושה הסכמה ולקיחת אחריות של האדם שפגע). עם זאת, המחקר הנוכחי מדגיש את מגוון החוויות הרגשיות המיטיבות שנחוו על ידי נשים (ושני גברים) שהיו מעוניינות בתהליכים כאלו, ושתהליכים אכן התאפשרו והתקיימו בעניין.

בכך המחקר מדגיש את החשיבות בהבטחת נגישותן של תוכניות צדק מאחה במערכת המשפט הפלילי ומחוצה לה עבור אלו המעוניינים בכך. זאת ועוד, המחקר מדגיש את חשיבות המיקוד בצרכים של נפגעות פגיעה מינית, ובאופן שבו ניתן להיטיב עם רווחתן באמצעות דיוק תהליך ההכנה, הן עם הנפגעות והן עם האחראים לפגיעה. אף על פי שפתרון הטראומה לעולם אינו סופי, רוב משתתפות המחקר ציינו כי לאחר התהליך הן הצליחו לפנות בתוכן כוחות ממשיות של החלמה והישרדות למשימות הקשורות בחיים נורמטיביים ובתכנון העתיד.

מגבלות המחקר ומבט לעתיד

למחקר זה מספר מגבלות. ראשית, המחקר נערך בנקודת מבט לאחור ולא ב"זמן אמת", ועל כן משתתפות המחקר היו עשויות להיות חשופות להשפעות חיצוניות ופנימיות בנוגע לחוויות הרגשיות שעלו בתהליך הצדק המאחה ואחריו. שנית, עצם ההסכמה להשתתף באופן רצוני בתהליך יכולה להשפיע על שביעות הרצון של הנפגעת בשל הטיית הבחירה העצמית (self-selection bias) (Latimer et al., 2005), או על תכונות אופי מסוימות. ניתן להניח, אם כן, הטיה חיובית מסוימת בקשר לחוויות הרגשיות שעברו בתהליך, או באופן כללי בקשר לדינמיקה שאפיינה אותו. עם זאת, העובדה שהושמעו גם קולות ביקורתיים עשויה לבטא חופש מחשבתי ורגשי להביע מגוון חוויות ביחס לתהליך הצדק המאחה בקרב משתתפות המחקר.

נוסף על כך, המדגם לא התייחס לשונות הרבה בפגיעה ובהשלכותיה, ומשתתפות המחקר חוו פגיעות בדרגות שונות של חומרה, משך זמן והשלכות על מערכות יחסים קיימות. עם זאת, דווקא מתוך השונות הזו התבלטו נקודות דמיון בין החוויות הרגשיות של נפגעות פגיעה מינית. במילים אחרות, אף שהמדגם כלל מקרים של אונס, התעללות מתמשכת בילדות והטרדה מינית, התמות שאותרו היו משותפות לרוב הגדול של הנפגעות.

נוסף על כך, ניכרת הומוגניות ו"פריבילגיות" של המדגם, המורכב ברובו מנשים המשתייכות לקבוצת הרוב - יהודיות דוברות עברית כשפת אם. נציין שמעט מאוד תהליכי צדק מאחה מתקיימים במקרים של פגיעות מיניות בקהילות מיעוט, וייתכן שהידע האצור במחקר זה עשוי לקדם את הרחבת השימוש גם בקהילות מודרות. מובן שיש להימנע מהשערות לגבי זהות החוויות הרגשיות בין קהילות, וניתן להניח שהשתייכות לקבוצת מיעוט, וביתר שאת כאשר הפגיעה חוצה מגזרים, מתקיימות מורכבויות נוספות. במחקר עתידי מוטב לבחון את החוויות הרגשיות המתקיימות בתהליכי צדק מאחה בעקבות אלימות מינית באוכלוסיות שונות ומגוונות, לרבות בקרב גברים שנפגעו מינית ובקרב פוגעים ופוגעות מינית. יש חשיבות גם למחקרים שיעסקו בחוויות הרגשיות בתהליכי צדק מאחה בעקבות עבירות שונות, כגון עבירות תנועה שהובילו לתאונת דרכים, עבירות המתה ועבירות אלימות במשפחה. כמו כן, לצד המשך מחקר בפרדיגמה האיכותנית, חשוב גם לבחון משתנים סימפטומטיים ופסיכולוגיים בכלים כמותניים.

נקודות מפתח

- המחקר הנוכחי ממפה את מגוון החוויות הרגשיות המיטיבות והמאכזבות שנחו על ידי נפגעות שבחרו להשתתף בתהליך הצדק המאחה, והתהליך הגיע לכדי מפגש עם האדם שפגע.
- המחקר מדגיש את החשיבות בשילוב המעטפת הקהילתית בתהליכי צדק מאחה.
- נדרשת הנגשה של תוכניות צדק מאחה במערכת המשפט הפלילי ומחוצה לה עבור המעוניינות והמעוניינים בכך.

מקורות

- אידיקוביץ', צ. ולב-ויזל, ר. (2013). אלימות כלפי ילדים ובני נוער בישראל: בין שכיחות לדיווח. https://society.haifa.ac.il/images/report_Dec2014.pdf
- הרמן, ל. ג. (1994). טראומה והחלמה. עם עובד.
- ואן דר קולק, ב. (2021). נרשם בגוף: מוח, נפש, וגוף בריפוי מטרומה. פרדס.
- הרשות השופטת (20.1.2020). דו"ח הוועדה הבין-משרדית לבחינת הטיפול בנפגעי עבירות מין בהליך הפלילי. https://www.gov.il/he/departments/publications/reports/report_interministerial_committee_2019_a
- זיו, א. (2012). טראומה עיקשת. מפתח: כתב עת לקסיקאלי למחשבה פוליטית, 5, 1-20.
- לייטס, ד. טאובר וק. קלר-חלמיש (2016). היתכן צדק מאחה בפגיעות מיניות? בתוך ט. גל וא. ינאי (עורכים), מפגיעה לאיחוי: צדק מאחה ושיח מאחה בישראל (עמודים 175-200). מאגנס.
- Batchelor, D. (2022). Separating the "deed" from the "done-to": How communicating with the offender can change victims' self-concept. *Journal of Interpersonal Violence, 38*(5-6), 4877-4905. <https://doi.org/10.1177/08862605221119725>
- Bletzer, K. V., & Koss, M. P. (2012). From parallel to intersecting narratives in cases of sexual assault. *Qualitative Health Research, 22*(3), 291-303. <https://doi.org/10.1177/1049732311430948>
- Borumandnia, N., Khadembashi, N., Tabatabaei, M., & Alavi Majd, H. (2020). The prevalence rate of sexual violence worldwide: A trend analysis. *BMC Public Health, 20*(1), 1835-1835. <https://doi.org/10.1186/s12889-020-09926-5>.
- Braithwaite, J. (2002). Setting standards for restorative justice. *The British Journal of Criminology, 42*(3), 563-577. <https://doi.org/10.1093/bjc/42.3.563>
- Bruce, J., & Bolitho, J. (2019). On being 'good sad' and other conundrums: Mapping emotion in post sentencing restorative justice. *The International Journal of Restorative Justice, 2*(3), 389-407. <http://dx.doi.org/10.5553/ijrj.000003>
- Burns, C. J., & Sinko, L. (2021). Restorative justice for survivors of sexual violence experienced in adulthood: A scoping review. *Trauma, Violence, & Abuse, 24*(2), 340-354. <https://doi.org/10.1177/15248380211029408>
- Choi, J. J., Bazemore, G., & Gilbert, M. J. (2012). Review of research on victims' experiences in restorative justice: Implications for youth justice. *Children and Youth Services Review, 34*(1), 35-42. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2011.08.011>
- Corbin, J., & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (3rd ed.). Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781452230153>
- Curtis-Fawley, S., & Daly, K. (2005). Gendered violence and restorative justice: The views of victim advocates. *Violence Against Women, 11*(5), 603-638. <https://doi.org/10.1177/1077801205274488>
- Delker, B. C., Salton, R., & Mclean, K. C. (2020). Giving voice to silence: Empowerment and disempowerment in the developmental shift from trauma 'victim' to 'survivor-advocate'. *Journal of Trauma & Dissociation, 21*(2), 242-263. <https://doi.org/10.1080/15299732.2019.1678212>
- Dworkin, E. R. (2020). Risk for mental disorders associated with sexual assault: A meta-analysis. *Trauma, Violence, & Abuse, 21*(5), 1011-1028. <https://doi.org/10.1177/1524838018813198>
- Foa, E. B., Riggs, D. S., Dancu, C. V., & Rothbaum, B. O. (1993). Reliability and validity of a brief instrument for assessing post-traumatic stress disorder. *Journal of Traumatic Stress, 6*(4), 459-473. <https://doi.org/10.1002/jts.2490060405>

- Jülich, S., & Landon, F. (2017). Achieving justice outcomes: Participants of Project Restore's restorative processes. In E. Zinsstag & M. Keenan (Eds.), *Restorative responses to sexual violence: Legal, social and therapeutic dimensions* (pp. 192–211). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315630595-10>
- Karstedt, S. (2002). Emotions and criminal justice. *Theoretical Criminology*, 6(3), 299–317. <https://doi.org/10.1177/136248060200600304>
- Keenan, M., & Zinsstag, E. (2014). Restorative justice and sexual offences: Can “changing lenses” be appropriate in this case too? *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*, 97(1), 93–106. <https://doi.org/10.1515/mks-2014-970113>
- Keenan, M., & Zinsstag, E. (2022). *Sexual violence and restorative justice*. Oxford University Press.
- Kellas, J. K., & Manusov, V. (2003). What's in a story? The relationship between narrative completeness and adjustment to relationship dissolution. *Journal of Social and Personal Relationships*, 20(3), 285–307. <http://doi.org/10.1177/0265407503020003002>
- Kingi, V. M., Jordan, J., Moeke-Maxwell, T., & Fairbairn-Dunlop, P. (2009). *Responding to sexual violence: Pathways to recovery*. Ministry of Women's Affairs. <https://libcat.canterbury.ac.nz/Record/1315020>
- Klar-Chalamish, C., & Peleg-Koriat, I. (2021). From trauma to recovery: Restorative justice conferencing in cases of adult survivors of intrafamilial sexual offenses. *Journal of Family Violence*, 36(8), 1057–1068. <https://doi.org/10.1007/s10896-020-00239-0>
- Koss, M. P. (2014). The RESTORE program of restorative justice for sex crimes: Vision, process, and outcomes. *Journal of Interpersonal Violence*, 29(9), 1623–1660. <https://doi.org/10.1177/0886260513511537>
- Latimer, J., Dowden, C., & Muise, D. (2005). The effectiveness of restorative justice practices: A meta-analysis. *The Prison Journal*, 85(2), 127–144. <https://doi.org/10.1177/0032885505276969>
- Marinari, A. (2020). *Restorative justice for survivors of sexual abuse*. Policy Press. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781447357933.001.0001>
- McGarry, R., & Walklate, S. (2015). *Victims: Trauma, testimony and justice*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203727379>
- McGlynn, C., Westmarland, N., & Godden, N. (2012). “I just wanted him to hear me”: Sexual violence and the possibilities of restorative justice. *Journal of Law and Society*, 39(2), 213–240. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6478.2012.00579.x>
- McGlynn, C., & Westmarland, N. (2019). Kaleidoscopic justice: Sexual violence and victim-survivors' perceptions of justice. *Social & Legal Studies*, 28(2), 179–201. <https://doi.org/10.1177/0964663918761200>
- Mercer, V., Sten Madsen, K., Keenan, M., & Zinsstag, E. (2015). *Doing restorative justice in cases of sexual violence: A practice guide*. Leuven Institute of Criminology. <https://doi.org/http://hdl.handle.net/10197/7160>
- Miller, S. L. (2011). *After the crime: The power of restorative justice dialogues between victims and violent offenders*. New York University Press.
- Nascimento, A. M., Andrade, J., & de Castro Rodrigues, A. (2022). The psychological impact of restorative justice practices on victims of crimes- A systematic review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 24(3). <https://doi.org/10.1177/15248380221082085>
- Rossner, M. (2013). *Just emotions: Rituals of restorative justice*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199655045.001.0001>
- Sexual Assault Kit Initiative (2021). *Victim or survivor: Terminology through investigation to prosecution*. <https://sakitta.rti.org/toolkit/docs/Victim-or-Survivor-Terminology-fromInvestigation-Through-Prosecution.pdf>.

- Shapland, J., Atkinson, A., Atkinson, H., Chapman, B., Dignan, J., Howes, M., & Sorsby, A. (2007). *Restorative justice: The views of victims and offenders. The third report from the evaluation of three schemes*. UK Ministry of Justice Research Series.
- Sherman, L. W. (2003). Reason for emotion: Reinventing justice with theories, innovations, and research. *Criminology*, 41(1), 1–38. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2003.tb00980.x>
- Sherman, L. W., Strang, H., Barnes G., Woods D. J., Bennett S., Inkpen N., Newbury-Birch D., Rossner M., Angel C., Mearns M., & Slothower, M. (2015). Twelve experiments in restorative justice: The Jerry Lee program of randomized trials of restorative justice conferences. *Journal of Experimental Criminology*, 11(4), 501–540. <https://doi.org/10.1007/s11292-015-9247-6>
- Umbreit, M. S., & Armour, M. P. (2011). *Restorative justice dialogue: An essential guide for research and practice*. Springer. <https://doi.org/10.1891/9780826122599>
- United Nations Office on Drugs and Crime (2006). *Handbook on restorative justice programmes*. https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_Restorative_Justice_Programmes.pdf
- Wager, N. (2013). The experience and insight of survivors who have engaged in a restorative justice meeting with their assailant. *Temida*, 16(1), 11–32. <https://doi.org/10.2298/tem1301011w>
- Wickramasekera, N., Wright, J., Elsey, H., Murray, J., & Tubeuf, S. (2015). Cost of crime: A systematic review. *Journal of Criminal Justice*, 43(3), 218–228. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2015.04.009>
- Woessner, G. (2017). On the relationship between restorative justice and therapy in cases of sexual violence. In E. Zinsstag & M. Keenan (Eds.), *Restorative responses to sexual violence* (pp. 248–264). Routledge.
- World Health Organization (1996). *Violence: A public health priority: WHO global consultation on violence and health*. WHO/EHA/SPI.POA. 2
- Zehr, H. (2015). *The little book of restorative justice: Revised and updated*. Simon and Schuster.